

Oponentský posudek disertační práce Dr. med. univ. Haralda Salfellnera

Pandemie španělské chřipky 1918/1919 se zvláštním zřetelem na České země a středoevropské poměry.

Cílem předložené disertační práce Haralda Salfellnera byla analýza průběhu epidemie chřipky z let 1917–1920, v tom detailní rozbor situace v českých zemích. Zvolené téma zatím nebylo v domácí literatuře zpracováno, a to ani v literatuře lékařské ani demografické, nevěnovali se mu ani současníci, ani pozdější badatelé, což je samo o sobě zajímavé zjištění. Zvláště ve světle pozornosti, které se španělské chřipce dostalo jinde. Nejen z tohoto důvodu jde o práci průkopnickou, což dokládá autorův široký heuristický průzkum jak lékařské a demografické literatury, tak denního tisku, zpráv zdravotnických institucí, vzpomínek pamětníků; seznam pramenů uvádí úctyhodný počet více než 160 titulů a téměř stejně vysoký je výčet citované literatury.

Svou disertační práci rozdělil Harald Salfellner do logicky navazujících částí. Začíná rozsáhlým biomedicínským a symptomatologickým uvedením do problematiky (kapitoly II., III. a IV.), kde vysvětluje, jaké onemocnění se pod názvem chřipka skrývá, upozorňuje, že jde o virové onemocnění a že viry chřipky mají schopnost vysoké variability, takže získání případné imunity je v podstatě nemožné. Jde o onemocnění časté, známé i z minulosti, ale pro svou variabilitu ve starších pramenech obtížně detekovatelné, neboť i jeho pojmenování je variabilní. Přesto se pokusil doložit, které historické epidemie lze považovat za chřipková onemocnění. Neméně detailní a precizní je i část, v níž autor vysvětluje klinický obraz chřipky a také terapii chřipkového onemocnění. Pozornost věnuje zvláště terapii používané v minulosti, té, která se uplatňovala i ve sledovaném období. Zdůrazňuje význam nejčastějších komplikací spojených s chřipkou, především chřipkové pneumonie.

V dalších dvou kapitolách (V., VI.) je již podán detailní průběh studované epidemie včetně širších souvislostí (kap. VII.). Autor nejprve uvádí chronologický průběh epidemie obecně, včetně odhadů počtů onemocnělých chřipkou a v souvislosti s tímto onemocněním zemřelých, jak jsou pro jednotlivé země dostupné, následně popisuje jednotlivých vln od prvních výskytů onemocnění. Prostřednictvím dobového tisku a odborných studií dokládá výskyt a rozsah onemocnění, používanou terapii. Také tato část je zpracována velmi pečlivě, obsahuje plastický chronologický popis průběhu epidemie, nejprve v zahraničí, následně v Rakousko-Uhersku a v českých zemích; přehled je doveden až do roku 1920 včetně. Statistická čísla jsou doplněna o příklady úmrtí některých známých osob z řad umělců, pedagogů, státních úředníků, jejich příbuzných, cituje ze zpráv či vzpomínek současníků, jak tuto dobu prožívali apod. Zvláštní podkapitolku věnuje osudu Franze Kafky, respektive tomu, jak chřipka přispěla ke zhoršení jeho zdravotního stavu.

Z historickodemografického hlediska je cenná osmá kapitola práce, kde autor shrnuje dostupná data o počtech zemřelých v souvislosti s epidemií tzv. španělské chřipky v českých zemích. Také tato část je zpracována precizně. Autor nejprve vyjmenovává autory předchozích odhadů, respektive upozorňuje, jak důsledně se česká historiografie i demografie tomuto tématu vyhýbají. Následují pečlivě představené vlastní odhady autora.

Autor přistoupil k odhadu počtu obětí španělské chřipky velmi sofistikovaně. Předložil celkem pět postupů. Odhad č. 1 vychází z prostého porovnání průměrného počtu osob zemřelých v letech 1914–1917 a v roce 1918 (vzhledem k tomu, že použitá data jsou data za

civilní obyvatelstvo, přikládá také odhad obětí z řad vojska dislokovaného v této době na území českých zemí). K rozdílu připočetl odhad za roky 1919 a 1920.

Odhad č. 2 vychází z porovnání sezónního rozložení průměrných počtů zemřelých v letech 1914–1917 s rokem 1918.

Odhad č. 3 je založen na porovnání ročních průměrných počtů zemřelých na vybrané diagnózy v letech 1914–1917 s rokem 1918, počítá zemřelé přímo na chřipku, ke kterým připočítává i osoby, u nichž jsou uvedeny jako příčina smrti diagnózy, které lze považovat za komplikace či následek chřipky.

Všechny tyto tři odhady vycházejí z celostátních dat o pohybu obyvatelstva přirozenou měnou, jak byly publikovány Státním úřadem statistickým resp. Českým statistickým úřadem. K údajům za roky 1918 připojil odhad založený na úrovni úmrtnosti na chřipku, jak ji bylo možno získat z dat publikovaných pražským fyzikátem pro roky 1919 a 1920.

Data celostátní statistiky (jejichž přibližnosti si byl dobře vědom) doplnil o sondážní průzkum vybraných lokalit. Především využil údajů získaných ze zpráv pražského Fyzikátu a zjištěnou míru úmrtnosti na chřipku pak aplikoval na celostátní data. Tento propočet je základem odhadu uvedeného jako Odhad č. 4.

Odhad č. 5 vychází z výsledků zpracování sond z mimopražského prostředí; aby se mohl o tento odhad pokusit, autor podnikl průzkum úmrtních matrik v 16 matričních obvodech vhodně vybraných z celého území českých zemí; z úhrnu zemřelých zjistil zemřelé na chřipku resp. na diagnózy s chřipkou související (tedy postup podobný jako u odhadu č. 3 resp. 4); účelem bylo vyloučit vliv specifik pražské aglomerace (odhad 4). Tento průzkum provedl autor za období srpen 1918 až únor 1919. Získané údaje doplnil o odhad celostátní úmrtnosti dle předchozích výpočtů.

Autor tedy odvedl pozoruhodný objem práce. Nemohu se vyjadřovat k medicínské části práce, soustředila jsem se na část závěrečnou, tedy výše zmíněné odhady počtů obětí epidemie chřipky. Zde oceňuji preciznost práce a také obezřetnost, bez níž se badatel pracující s historickými daty a zejména s diagnózami příčin smrti uváděnými v pramenech sice neobejde, ale ne vždy bývá dodržována. Výsledky ve zhuštěné formě uváděné na stranách 171–172 dokládají právě tuto obezřetnost a také vědomí, že přesný počet obětí epidemie let 1917–1920 za současného stavu poznání (ale hlavně dostupnosti pramenů a jejich kvality) nelze přesně zjistit, že vždy půjde „jen“ o přiblížení se reálnému stavu.

Nutno zdůraznit, že autor jednotlivé úvahy popisuje jednoznačně, číselně dokládá početní postupy, zdůvodňuje je a neváhá upozornit na jejich meze, případně na rozdíly v pramenech. Odhad č. 1 totiž autorovi zkomplikoval fakt, že se v literatuře setkal se dvěma řadami dat o obyvatelstvu českých zemí v letech, která ho zajímala: s časovou řadou, v níž jsou uváděny počty obyvatel a počty zemřelých na území českých zemí před rozpadem Rakouska-Uherska (data ČSÚ: Přirozená měna obyvatelstva v zemích Koruny české v letech 1. světové války 1914 až 1918, Praha 2005; tady se uvádí, že v roce 1918 zemřelo 227729 osob), a datovou řadou, která byla přepočtena na území v roce 1937 (V. Srb, Vývoj obyvatelstva Česka 1918–2002, Demografie 45, 2003; v roce 1918 dle těchto dat zemřelo 236035 osob). Tím se stalo, že se číselné údaje rozcházejí. Autor s touto diferencí již dále nepracuje. Protože přepočítána byla jen souhrnná data, při odhadech založených na detailnějším třídění již tyto difference nejsou. Autor ale neopominul zohlednit i další okolnosti, jako např. to, že počty zemřelých v roce 1915 byly vyšší než v dalších dvou letech (aniž by šlo o chřipkové onemocnění) a i tuto okolnost zmiňuje. Zajímavé je, že se autor nesnažil využít celostátních dat o

pohybu obyvatelstva v českých zemích za roky 1919 a 1920, publikovaných SÚS (Pohyb obyvatelstva v Československé republice v letech 1919–1920, Praha 1929). Pravděpodobně mu v tom bránila právě okolnost jiného územního vymezení českých zemí po roce 1918.

Oceňuji obezřetnost, s níž autor přistupuje k historickým datům, stejně tak jako k historickým diagnózám. A také okolnost, že ač všude uvádí přesně čísla odvozená buď z statistických dat, nebo z dat získaných ze sond, že nikdy neopomene upozornit na jejich přibližnost, což se odráží i ve výsledném přehledu, kde ponechává široké rozpětí 44 tisíce až 75 tisíc civilních obětí a zhruba 2 tisíce vojenských osob (a obdobně i širší rozpětí míry mortality na chřipku v těchto letech, kterou odhaduje na 0,48 % až 0,78 %). Obdobně jako autor se domnívám, že jde o hodnověrné odhady a že je lze akceptovat (i ve světle okolností, že jsou blízké odhadům odvozených pro jiné země). Zde mne poněkud překvapilo, že závěr celé práce je velmi stručný a týká se spíše odhadu počtu obětí chřipky než celé práce.

K předloženému textu nemám závažnějších připomínek. Výše zmíněné je míněno spíše jako vysvětlení a upřesnění čsl. státní statistickou publikovaných dat, nijak to nezpochybňuje autorovy propočty. Naopak, autor se i s touto omezivkou uměl vypořádat. Harald Salfellner v předložené dizertační práci prokázal, že zvládl vynikajícím způsobem příslušnou odbornou literaturu, včetně dalších zdrojů, zejména denní tisk ale i další písemnou produkci, navíc ne vždy dostupnou v některém ze světových jazyků. Prokázal, že dokáže přesně formulovat vědecké otázky a že k jejich řešení umí přistupovat tvůrčím způsobem. Když to okolnosti vyžadovaly, neváhal podniknout průzkum matrik, práci časově náročnou a obtížnou i z hlediska paleografického. Zdůrazňuji, že práce je po metodické stránce (z historicko demografického pohledu) dobře zvládnuta, solidně zpracována a představuje cenný příspěvek k poznání průběhu epidemie chřipky let 1918–1920 na území českých zemí. Za svou osobu musím poděkovat za překlad celé práce do češtiny, což rozhodně nebylo jednoduché. Doporučuji, aby práce byla (po určité jazykové korektuře) vydána tiskem.

Práce Dr. med. univ. Haralda Salfellnera „Pandemie španělské chřipky 1918/1919 se zvláštním zřetelem na České země a středoevropské poměry“ splňuje dle mého názoru nároky kladené na dizertační práce a doporučuji ji k obhajobě.

V Praze dne 8. května 2017

Doc. RNDr. Ludmila Fialová, CSc.